

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «КУРКУЛЬ» В ІСТОРІОГРАФІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1918-1921 р.р. В УКРАЇНІ

Одним з найбільш дискусійних питань в історії громадянської війни 1918-1921р.р. в Україні залишається визначення терміну “куркуль”.

Тривалий час у вітчизняній історичній науці була домінуючою концепція, заснована на характеристиці В. І. Леніним “куркуля”, як заможного селянина, котрий використовував у власному господарстві працю найманих робітників і займався торгівлею та лихварством [1, с. 143]. Даючи оцінку політичній орієнтації “селянської буржуазії”, лідер РКП(б) трактував “куркульство” як антирадянськи налаштовану частину селянства, що співпрацювала з есерами і меншовиками [2, с. 40-41].

На початку 20-х р.р., правляча еліта оцінюючи здобутки і втрати радянської влади під час громадянської війни, неодноразово у своїх працях намагалася охарактеризувати “куркульство”, як соціальну групу. Так, М. О. Скрипник у своїй праці “Начерк історії пролетарської революції на Україні” намагався довести, що остаточне виділення “куркульства” в окрему верству українського селянства відбулося у 1918 році внаслідок окупації України німецькими і австро-угорськими військами [3, с. 99]. В той час, на думку автора, заможні хлібороби – “куркулі” надали спочатку підтримку Центральній Раді, а потім гетьману П. П. Скоропадському [3, с. 99].

Натомість, Х. Г. Раковський ставив під сумнів можливість успішного співробітництва будь-якої влади з “куркульством”, оскільки останнє, на його думку, вбачало в державі лише збирача податків і тому мріяло позбутися її [4, с. 96]. Як зазначає автор, “куркульство” було настільки обмежене колом власних інтересів, що навіть його ідеолог – Н. І. Махно, мусив скаржитися на егоїзм “куркулів” [4, с. 96].

Образ “куркуля” як класового ворога передусім пов’язувався з махновщиною і в спеціальних військово-історичних працях. Зокрема, Р. Ейдеман і М. Какурін прийшли до висновку про те, що махновщина стала найяскравішим виразником інтересів “куркульства”, котре прагнуло незалежності від держави і боролось з поміщиками за право експлуатувати середнє і незаможне селянство [5, с. 54].

Цікаво, що у 1923 р. в Берліні вийшла праця одного з ідеологів махновського руху – П. А. Аршинова “История махновского движения (1918-1921)”, в котрій автор відкидав тезу про “куркульський” характер махновщини і стверджував, що “в дійсності – там де народжувалася махновщина, куркульство завжди шукало й знаходило собі захист під крилом радянської влади” [6, с. 137].

Наприкінці 20-х р.р., коли в Україні набула поширення кампанія боротьби проти “націонал-ухильництва”, радянська історіографія посилила дослідження стосунків “куркульства” і збройних сил УНР у 1919-1921 р.р. На особливу увагу заслуговує монографія Б. В. Козельського, в якій автор на основі детального аналізу значної кількості документів прийшов до висновку про активну підтримку “куркульством” повстанських загонів Директорії [7, с. 14]. Дослідник стверджував, що “куркульство” постачало петлюрівському повстанству кошти й очолювало повстанські загони [7, с. 12].

В наступні десятиріччя увага істориків також акцентувалася на вивченні зв’язків “куркульства” з національним рухом в Україні. Зокрема, Ю. Ю. Кондуфор прийшов до висновку про підтримку, “куркульством” лозунгу самостійності України [8, с. 10]. Новим у характеристиці “куркульства” стало твердження автора про керованість “куркульських” збройних виступів іноземними військовими інтервентами [8, с. 10]. Загалом, протягом 50-х р.р. радянська історіографія класифікувала “куркульські” господарства як приватнокапіталістичні [9, с. 15], а їх власників як “основну соціальну опору міжнародної і внутрішньої контрреволюції [10, с. 3].

60-ті роки стали періодом ґрунтового дослідження економічних передумов виникнення “куркульства”. Так М. А. Рубач відзначаючи значну кількість заможних селянських господарств на Лівобережній Україні, вказував, що саме там були особливо міцними традиції козацького землеволодіння [11, с. 13]. С. М. Королівський [12, с. 125] і Р. Д. Лях [13, с. 11] ототожнювали “куркулів” з “відрубниками”, що вийшли з общини внаслідок столипінської реформи. Як і раніше “куркульство” вважалося соціальною базою націоналістичної контрреволюції [14, с. 26], проте поряд з цим було визнано його активну участь у селянському антипоміщицькому русі в 1917 р. [15, с. 118].

Важливим кроком радянської історіографії у справі визначення соціальної природи й політичної платформи “куркульства” в Україні стала праця О.О. Кучера “Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні у 1921-1923 р.р.” [16]. У своїй монографії автор прийшов до висновку про те, що “куркульство” було економічно міцним і порівняно добре організованим політично селянством, з середовища якого вийшла значна частина націоналістично налаштованої інтелігенції [16, с. 17]. Історик вважав, що “куркульство” в тодішньому суспільстві виділилося в окремий клас [16, с. 17], котрий вів збройну боротьбу з більшовиками, розділившись на два окремі рухи – махновський й петлюрівський [16, с. 19]. Дослідивши форми боротьби “куркульства”, О. О. Кучер визнав обмежену підтримку “куркульства” середнім і бідним селянством, як наслідок незадоволення політикою воєнного комунізму [16, с. 65].

Наступні ґрунтовні історико-економічні дослідження В. В. Калініченка [17, 18], І. В. Хмеля [19] стали однією з важливих передумов переходу до якісно нового етапу вивчення соціальної структури українського села. На початку 90-х років, історики отримали доступ до конфіденційних джерел інформації, що суттєво вплинуло на їхню оцінку участі “куркульства” в громадянській війні. Так, В. Ф. Верстюк у своїй монографії намагається

довести, що термін “куркуль” був “політичним жупелом”, який активно використовувався більшовиками для пояснення незадоволення селянства політикою воєнного комунізму [20, с. 350]. Схожих поглядів дотримується і С. В. Кульчицький, вважаючи, що “куркульський бандитизм” був насправді антибільшовицьким селянським повстанським рухом [21, с. 145]. У 2000 році з’явилася монографія О. І. Ганжі, в якій автор доводить, що термін “куркуль” був політичним ярликом, який використовувався більшовиками для маскування їхнього збройного протистояння з селянством [22, с. 129].

Спроби визначення терміну “куркуль” мали місце й в закордонній історіографії. Так, на початку 60-х р.р. Роберт Конквест у своїй монографії прийшов до висновку про штучність образу “куркуля” – експлуататора, створеного більшовицькою пропагандою [23, с. 8]. У 1983 р. вийшла праця доктора Джеймса Мейса з Українського Дослідницького Інституту Гарвардського університету, в якій зазначалося, що “куркулями” більшовики називали селян, незадоволених продрозверсткою і створенням комун [24, с. 65]. Професор Андреа Граціозі вважає, що починаючи з 1919 року слово “куркуль” вживалося стосовно кожного, хто мав запаси зерна і чинив опір реквізиціям або відмовлявся коритися більшовицьким владним структурам [25, с. 149].

Таким чином, ми приходимо до висновку про те, що проблема визначення терміну “куркуль” є однією з найскладніших у історіографії періоду 1918-1921 р.р. в Україні. До початку 60-х р.р. господарча діяльність “куркуля” і його участь у громадянській війні в працях радянських істориків мала виключно негативну оцінку. Проте з поступовою деідеологізацією української історичної науки відбувається зміна поглядів вітчизняних дослідників на роль “куркуля” в аграрній історії країни і їх зближення з поглядами закордонних колег на дану проблему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори. Державне видавництво політичної літератури УРСР. – К., 1952. – Т. 3 : Розвиток капіталізму в Росії. – 581 с.
2. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / Издательство политической литературы. – М., 1963. – Т. 37: Июль 1918 – март 1919. – 747 с.
3. Скрипник М. О. Начерк історії пролетарської революції на Україні // Червоний шлях. – 1923. – № 3. – С. 76-115.
4. Раковський Х. П'ять років Української Радянської влади (Промова тов. Х. Г. Раковського на урочистому засіданні Харківської Міськради від 16 липня ц.р.) // Червоний шлях. – 1923. – № 4-5. – С. 88-106.
5. Сйдеман Р. Какурин Н. Гражданская война на Украине. – Х. : Государственное издательство Украины, 1928. – 72 с.
6. Аршинов П. А. История махновского движения (1918–1921). – Запорожье : Дикое Поле, 1995. – 248 с.
7. Ковельський Б. В. Шлях зрадництва й авантур (петлюрівське повстанство). – Х. : Державне видавництво України, 1927. – 147 с.
8. Кондуфор Ю. Ю. Борьба рабочего класса и беднейшего крестьянства Украины за хлеб в период иностранной военной интервенции и гражданской войны. 1919 г. : автореф. дис ... канд. ист. наук. / Харьк. Гос. ун-т. – Х., 1952. – 16 с.
9. Ксензенко Н. И. Национализация земли на Украине в 1920 г. (По материалам Харьковской губернии) : автореф. дис ... канд. ист. наук. / Харьк. Гос. ун-т. – Х., 1953. – 16 с.
10. Шило В. П. Борьба рабочего класса и трудящегося крестьянства Украины за хлеб в 1920 г. : автореф. дис ... канд. ист. наук. / Харьк. Гос. ун-т. – Х., 1953. – 15 с.
11. Рубач М. А. Социальная структура аграрных отношений и классовое расслоение крестьянства в украинской деревне к 1917 г. Материалы к

- майской сессии 1960 г. На правах рукописи. – М. : Ин-т Истории Академии Наук СССР, 1960. – 27 с.
12. Короливский С. М. Рубач М. А. Супруненко Н. И. Победа Советской власти на Украине. – М. : Издательство «Наука», 1967. – 579 с.
13. Лях Р. Д. Вирішення аграрного питання на Україні (1917–1923 р.р.). – Донецьк : Міністерство ВАССО УРСР, Донецький державний університет, кафедра історії УРСР, 1968. – 54 с.
14. Рибалка І. К. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.). – Х. : Видавництво Харківського університету, 1967. – 191 с.
15. Шиян К. К. Островський С. Я. Минуле і сучасне села. – Х. : Книжкове видавництво, 1963. – 328 с.
16. Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні у 1921–1923 р.р. – Х. : Видавництво Харківського університету, 1971. – 171 с.
17. Калініченко В. В. Відчуження надлишків землі в куркульських господарствах Лівобережної України (1920-1923) // Вестник Харьковского университета. № 201. – Х. : Вища школа, Издательство при Харьковском университете, 1980. – С. 38-44.
18. Калиниченко В. В. Аграрные преобразования на левобережной Украине (конец 1919-1923 г.г.) : автореф. дис ... канд. ист. Наук : 07.00.02 / Харьк. Гос. ун-тет. – Х., 1981. – 24 с.
19. Хмель И. В. Аграрные преобразования на Украине. 1917–1920 г.г. – К. : Академия Наук УССР, Институт Истории, Наукова думка, 1990. – 240 с.
20. Верстюк В. Ф. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні. 1918–1921. – К. : Наукова думка, 1992. – 368 с.
21. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К. : «Основи», 1996. – 396 с.

22. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927). – К. : Національна Академія Наук України, Інститут історії України, 2000. – 208 с.
23. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор : Пер. з англ. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.
24. James E. Mace. Communism and the dilemmas of national Liberation. National Communism in Soviet Ukraine 1918-1933. – Cambridge, Massachusetts, 1983. – 334 p.
25. Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине, 1918-1919 годы. Очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях. – М. : «АИРО-XX», 1997. – 200 с.